

KIRGIZİSTAN'DA DIŞ BORÇ SORUNU VE ÇÖZÜM ARAYIŞI

THE PROBLEM OF EXTERNAL DEBT IN KYRGYZSTAN AND SEARCH FOR SOLUTIONS

Arş.Gör. Aziza SYZDYKOVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, aziza@yesevi.edu.tr Türkistan, Kazakistan

ÖZET

Dış borçlanma, ekonomik gelişmelerini sürdürebilmeleri için yeterli gelir ve tasarruf düzeyine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler açısından ayrıca önem taşımaktadır. Ülkelerin dış borçlardan elde edecekleri yararın, dış borçlanma maliyetinden fazla olması dış borçların sürdürülebilir olduğu anlamına gelmektedir. Fakat günümüzde gelişmekte olan ülkelerin dış borç sorunu, en önemli ekonomik sorunlarından biri haline gelmiştir. Ülkelerin yaşadığı dış borç sorunları, söz konusu ülkelerde hem finansal dengesizliklere yol açmakta, hem de bu ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumsuz etkiye bulunmaktadır.

Kırgızistan 2016 yılı itibariyle sahip olduğu 7,5 milyar dolarlık GSYH'sına karşılık 7,8 milyar dolar dış borcu olan ülkedir. Çalışmada, Kırgızistan ekonomisinde dış borç sorunu ve dış borçların etkinliğinin analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda söz konusu ülkenin ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için ülkenin dış borçlarının azaltılması ve üzerinde çok yönlü kontrolün olması gerektiği şeklinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, dış borç, dış borç göstergeleri, etkin borç yönetimi

ABSTRACT

External debt is of vital importance to developing countries which lack sufficient income and saving levels to sustain their economic developments. Consequently, if the benefit the countries get from the external debts surpasses the external borrowing cost, that means external debts are sustainable. But nowadays, the problem of external debt of developing countries has become one of the most important economic problems. The problems of external debt experienced by the countries cause financial imbalances in these countries and have a negative effect on the development of these countries.

As of 2016, Kyrgyzstan is the country with an external debt of 7.8 billion dollars against its GDP of 7.5 billion dollars. The study makes an analysis of the external debt problematic and efficiency of external debt in Kyrgyz economy. In order to accelerate the economic growth of the country it is necessary to reduce and establish multi directional control over foreign debt.

Keywords: Kyrgyzstan, external debt, external debt indicators, effective debt management

1. GİRİŞ

Günümüzde dış borç sorunu, en önemli ekonomik sorunlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Bu ülkelerdeki özel tüketim harcamalarının çok yüksek oluşu ve iç tasarruf yetersizliği, düşük ihracat gelirleri ve dolayısıyla döviz sıkıntısı bu ülkelerin dış borç gereksinimini doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış borç sorunları, söz konusu ülkelerde hem finansal dengesizliklere yol açmakta, hem de bu ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumsuz etkiye bulunmaktadır (Çöğürçü ve Çoban, 2011).

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yolunda sermaye birikimi düzeylerinin yetersiz ve yurtiçi tasarruflarının da az olması nedeniyle ortaya çıkan kaynak açığı, dış borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Gelişmiş ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen dışa bağımlı kalkınma modellerinin sonucunda ise gelişmekte olan ülkelerin borçları birikerek artmaya başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışlar, cari işlemler açıklarının artışı, faiz oranlarının yükselmesi vb. konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle, gelişmekte olan ülkeler dış borç anapara ödemesi dışında, sadece dış borç faiz ödemelerini gerçekleştirebilmek

için bile borçlanmak zorunda kalmış, bir diğer ifadeyle borç-faiz kısır döngüsü içine girmiştir (Gögül, 2016).

1991 yılında Kırgızistan¹ bağımsızlık sürecine borçsuz girmesine rağmen günümüze kadar önemli miktarlarda dış borç ve yardım almıştır. Maalesef borçların verimli alanlarda kullanılmaması durumuna, borç geri ödemesi için gittikçe daha yüksek maliyetlerle borçlanmaya gidilmesi şeklindeki sürecin eşlik etmesi neticesinde ülkede ekonomik koşullar son derece kötüleşmiş ve büyük yolsuzluklar gerçekleşmiştir. Diğer taraftan dış borçların verimsiz bir şekilde kullanılması ise ülkenin borcunu ödeyebilmesi için tekrar borçlanacağı, bu borcun gelecekte ödeyebilme gücünden daha büyük olacağı, dış borç servisinin yerli ve yabancı yatırımları engelleyeceği ve bundan dolayı büyüme sürecini olumsuz etkileyeceği gerçeğini de beraberinde getirmektedir.

Dış borçların ciddi boyutlara ulaşması, dış borçların daha derinlemesine irdelenmesi gereğini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Kırgızistan ekonomisi için önemli bir sorun haline gelen dış borçların tarihsel seyri, dış borç-ekonomik büyüme ilişkisinin analizi ve etkin bir dış borç yönetiminin önemi üzerinde durulmuştur. Dış borçların kullanıldığı alanlar tespit edilerek, borç yönetiminin optimal yolda olmasına yönelik tavsiyeler üretilmiş ve alınan dış borçların iktisadi kalkınmaya yönelik nasıl kullanılabilir olduğu, borç tuzağından nasıl çıkılabileceği sorunsalı öneriler çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından Kırgızistan ekonomisine genel bir bakış yapılmış, bağımsızlıktan bu yana ekonomik göstergelerinde meydana gelen gelişimlerden söz edilmiştir. Üçüncü bölümde Kırgızistan'ın dış borçlarının yapısı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ülkeler açısından borçluluk seviyesini gösteren uluslararası kriterler tartışılmış ve Kırgızistan'ın dış borç göstergelerine yer verilmiştir. Takip eden bölümde Kırgızistan'ın dış borç sorununa çözüm önerileri sunulmuş ve sonuç kısmıyla çalışma son bulmuştur.

2.KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

Kırgızistan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden biri olup, 6,2 milyon nüfusu ile küçük bir ülkedir. Kırgızistan genel olarak dağlık araziye sahiptir ve ekonomisi hayvancılık, orman ve tarıma dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 31 Ağustos 1991'de siyasi bağımsızlığı kazanmıştır. 10 Mayıs 1993 yılında da ülke ulusal parası olan "som"un tedavüle girmesi ile ruble bölgesinden çıkarak ekonomik anlamda da bağımsızlığını ilan etmiştir (Çetin ve Sevüktekin, 2013).

Geçiş sürecini yasayan diğer tüm ekonomiler gibi Kırgızistan ekonomisi de ciddi zorluklardan geçmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağıldıktan sonra ülke Sovyetlerin sübvansiyonlarından mahrum kalmıştır. Bunun sonucunda 1991-1995 döneminde GSYH yarı yarıya düşüş göstermiştir. Ülkenin ekonomik göstergelerinin neredeyse tamamı kötüye gitmiş, hiperenflasyon, artan işsizlik ve reel gelirden düşüş yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Diğer yandan bağımsızlığını ilk kazandığı 1991 yılında sıfır olan dış borçları üç yıl geçmeden 1994 yılının ilk çeyreğinde 446 milyon dolara ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2018).

Ekonomide meydana gelen istikrarsızlıklardan sonra, Kırgızistan makro ekonomik istikrarı ve ekonomik büyümeyi sağlamak için önemli adımlar atmıştır. Buna bağlı olarak 1996'da makroekonomik durum kontrol altına alınarak, büyüme sağlanmıştır. GSYİH 1996 yılında %7, 1997 yılında ise %9,9 artmıştır. 2000-2017 yıllarında Kırgızistan ekonomisi ortalama %5,2 oranında büyümüştür. Enflasyon oranı 2000 yılında %18,7 iken 2005 yılından itibaren tek haneli rakama indirmeyi başarmıştır. Ülkenin toplam ihracatı ithalat rakamlarının altında kalarak, ülke neredeyse toplam ihracat tutarını geçen ticaret açığı vermeye devam etmektedir. Kırgızistan 2017 yılında 2591 milyon dolarlık ihracat, 5073 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir (Tablo 1). Kırgızistan'ın dış ticaret yapısının çevre ülkeler odaklı olduğu bilinmektedir. Özellikle ihracat söz

¹ 5 Mayıs 1993 tarihinde Yüksek Şura Genel Kurul Toplantısı'nda alınan kararla devletin resmi adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. Ülkenin resmi kısa adı ise, Kırgızistan olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Kırgızistan ifadesi kullanılacaktır.

konusu çevre ülkelerdeki ekonomik koşullara bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Fakat son yıllarda İsviçre'ye olan altın ihracatı, İsviçre'yi Kırgızistan'ın ihracatında ilk sıraya yerleştirmiş, cari durumda İsviçre ile olan ticaret Ülke ihracatının %49,8'ine denk gelmektedir. Altın, 1997 yılında KUMTOR madeninde üretimin başlamasından sonra ülkenin en büyük ihracat kalemi olmuştur. Altın, ülkenin ihracat gelirlerinin ortalama %33,4'ünü oluşturmaktadır (KC Merkez Bankası, 2018). Tekstil ihracatı ise ağırlıklı olarak Rusya'ya gönderilen hazır giyim ürünlerinden oluşmaktadır.

Kırgızistan'da tasarruf ve sermaye yetersizliği, yatırımları olumsuz yönde etkileyerek, istihdam imkanlarını daraltmaktadır. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde işsizlik oranı düşük olmasına rağmen ilerleyen dönemlerde Kırgızistan'ın üretim sürecinin devamını sağlayan girdilerin sirkülasyonunun gerçekleşmemesi nedeniyle üretim düşmeye başlamış ve bazı tesislerde üretim durma aşamasına gelmiştir. Bu durum da işsizlik oranında artışın yaşanmasına neden olmuştur (Çetin ve Sevüktekin, 2013). Diğer yandan dış borç stokları her geçen yıl artmaktadır. 2016 yılı itibariyle Kırgızistan'ın dış borç stoğu 7,8 milyar dolardır. Bu rakam ülkenin GSYH'sini aşmaktadır.

Tablo 1: Makroekonomik Göstergeler (2000-2017)

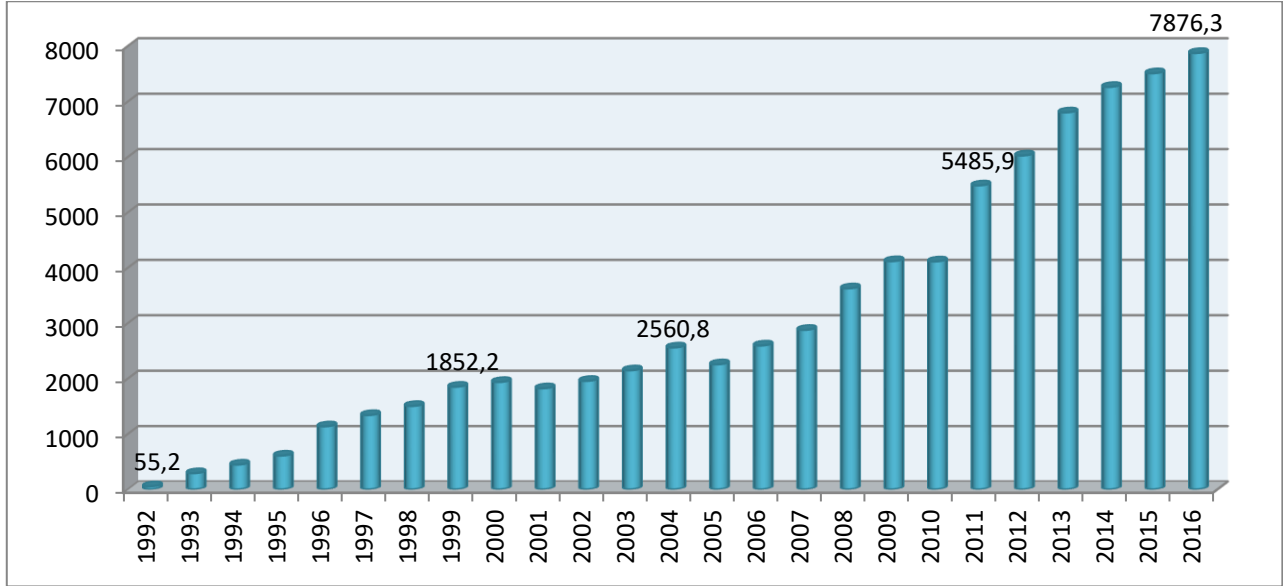
	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Nüfus (milyon kişi)	4,8	5,1	5,4	5,9	6,0	6,2
GSYİH (milyar dolar)	1,3	2,4	4,7	6,6	6,8	7,5
Enflasyon (yıllık %)	18,7	4,4	8,0	6,5	0,4	-
Hizmetler (GSYH'nin %'si)	29,97	42,43	49,34	52,15	50,15	50,38
Tarım (GSYH'nin %'si)	34,19	28,48	17,45	14,06	12,83	12,33
Sanayi (GSYH'nin %'si)	29,20	19,97	26,27	25,08	26,55	26,46
İhracat (milyon dolar)	572	946	2201	2425	2413	2591
İthalat (milyon dolar)	654	1395	3736	4847	4753	5073
Toplam rezervler (milyon dolar)	261	612	1720	1777	1967	2177
Kişi başına düşen GSYİH (dolar)	279	476	880	1121	1120	1219
Dış borç stokları (milyon dolar)	1937	2256	4114	7510	7876	..
İşsizlik (%)	7,53	8,10	8,64	7,55	7,21	..

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

3.KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇLARININ GENEL PROFİLİ

Kırgızistan'da 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığı kazandıktan sonra ülkelerindeki merkezî ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine dayalı modele geçiş yaşanmıştır. Kırgızistan diğer bütün bağımsız ülkeler gibi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde birtakım sorunlar yaşamıştır. Kırgızistan'ın piyasa ekonomisine geçişte uyum sorunları yaşamaması, mali ve ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

1992 yılından önce Kırgızistan dahil olmak üzere eski Sovyetler Birliği'nin birçok ülkesinin (Rusya Federasyonu hariç) yurtdışı borçlanma deneyimi olmamıştır (Toktosunova, 2012). Bağımsızlık kazandıktan sonra Kırgızistan Merkezden gelen mali desteğin durdurulması sonucunda ekonomik anlamda zor günler geçirmiştir. Ülkede makroekonomik düzenlemeler yapılmadan fiyat liberalizasyonuna gidilmesi hiperenflasyona yol açmış, işsizlik düzeyi yükselmiş ve nihai olarak halkın hayat düzeyi kötüleşmiştir. Bu sebeplerden ülke bağımsızlığı takip eden ilk yıllarda (1993'den itibaren) dış borçlanma ihtiyacı hissetmeye başlamıştır ve toplam dış borçlar bu dönemde katlanarak büyümeye devam etmiştir. Bu eğilim Şekil 1'den net olarak görülmektedir.

Şekil 1: Kırgızistan'ın Toplam Dış Borç Stokları (milyon ABD doları)

Kaynak: Dünya Bankası, 2018 verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'den görüldüğü gibi dış borç stokunun artış trendi yok yüksektir. 1992 yılında ülkenin toplam dış borcu 55,2 milyon dolar iken, 2016 yılında bu rakam 141 kat artarak toplam 7,8 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 2 Kırgızistan'ın dış borçlarının vade yapısını göstermektedir. Buna göre; toplam dış borç stoku içinde uzun vadeli borçların payı kısa vadeli borçlara kıyasla 20 kat fazladır. 2016 yılsonu itibariyle ülkenin 7,8 milyar dolar olan toplam dış borcunun 7,2 milyar doları uzun vadeli borçlardır. Son beş yılda borçların %43 oranında arttığı görülmektedir. Kısa vadeli borçların toplam dış borç içindeki payı yaklaşık %5'tir. Tabloya bakıldığında Kırgızistan'ın kısa vadeli borçlarını ödemek için uzun vadeli borçlanmaya gittiği görülebilmektedir. Örneğin 2009 yılında 423,7 milyon dolar olan kısa vadeli borcun 2010 yılında 194,9 milyon dolara azalması dikkat çekicidir. Fakat bu azalma ile birlikte uzun vadeli borçlarda %38 oranında artış olduğu görülmektedir.

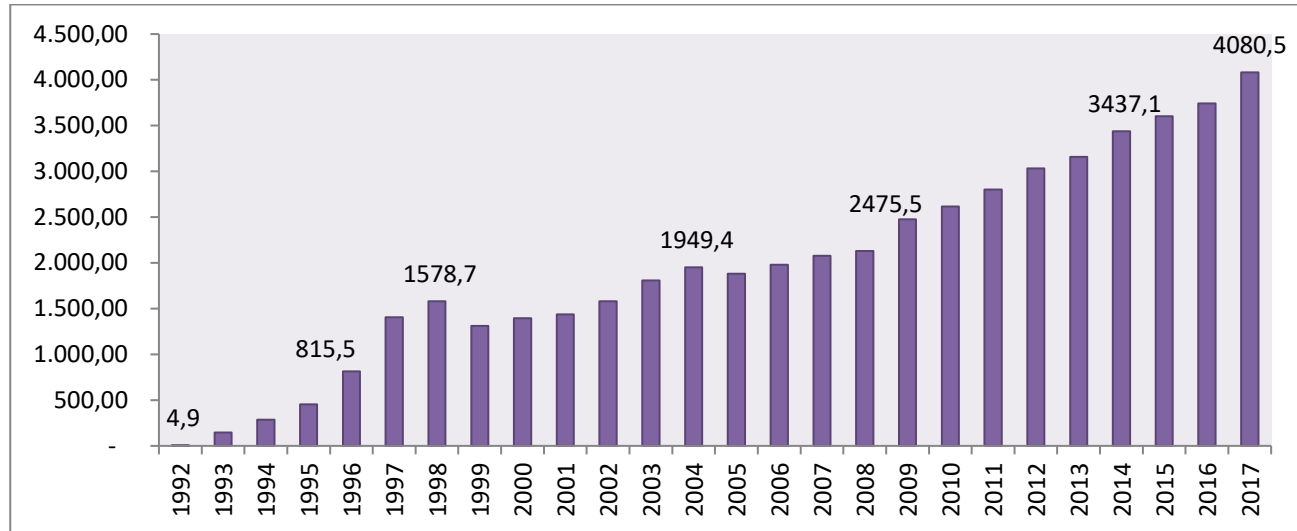
Tablo 2: Dış Borçların Vade Yapısı (borçlar milyon dolar cinsinden)

Yıllar	Dış borç toplam	Dış borç (ihracatın %'si)	Uzun vadeli	Kısa vadeli	Uzun vadeli/toplam borç	Kısa vadeli/toplam borç
1992	5,5		5,5	0	1,00	0,00
1993	292	83,8	231	0,1	0,79	0,00
1994	446	119,8	356	12,8	0,80	0,03
1995	609	134,8	472	13,0	0,77	0,02
1996	1136,9	200,5	988	8,7	0,87	0,01
1997	1340,9	196,4	1143,0	33,0	0,85	0,02
1998	1505,0	246,5	1301,6	28,2	0,86	0,02
1999	1852,2	343,9	1484,8	60,7	0,80	0,03
2000	1937,8	328,4	1510,3	129,0	0,78	0,07
2001	1823,8	316,9	1490,2	47,7	0,82	0,03
2002	1957,5	302,8	1646,8	10,3	0,84	0,01
2003	2148,3	285,03	1783,0	37,5	0,83	0,02
2004	2560,8	269,3	1894,8	327,5	0,74	0,13
2005	2256,5	234,3	1825,3	132,2	0,81	0,06
2006	2596,1	195,7	2099,1	206,4	0,81	0,08
2007	2878,7	139,3	2275,7	319,2	0,79	0,11
2008	3628,1	133,2	2942,2	390,8	0,81	0,11
2009	4118,8	174,9	3395,0	423,7	0,82	0,10
2010	4114,4	181,0	3612,3	194,9	0,88	0,05

2011	5485,9	169,5	4985,9	188,0	0,91	0,03
2012	6025,9	170,5	5491,6	213,5	0,91	0,04
2013	6803,7	176,46	6162,7	307,7	0,91	0,05
2014	7264,3	219,1	6643,5	312,8	0,91	0,04
2015	7510,7	306,0	6860,2	344,9	0,91	0,05
2016	7876,3	327,5	7222,8	351,5	0,92	0,04

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Ülkenin toplam dış borçlarının %52'si kamuya aittir. Kamunun dış borç içindeki payı özellikle son yıllarda artış eğilimine girmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Kırgızistan'ın Kamu Dış Borcu (milyon dolar)

Kaynak: Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı, <http://www.minfin.kg/ru/novosti/mamleketik-karyz/tyshky-karyz.html>
Erişim: 22.08.2018

Şekil 2'den görüldüğü gibi 2009 yılında toplam 4,1 milyar dolarlık yaklaşık 2,5 milyar dolarlık kısmı kamuya ait iken 2017 yılı itibariyle 7,8 milyarlık dış borcun 4,08 milyar dolarlık kısmı kamuya ait bulunmaktadır. Diğer yandan Tablo 3'e bakıldığında ülkenin bağımsızlığının ilk yıllarında kamu borçlarının toplam dış borç içindeki payının yüksek olduğu, ancak son yıllarda ise özel borçların toplam dış borç içindeki payının artmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Toplam Dış Borçların Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (%)

	1992	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kamu sektörü	90,33	72,06	89,36	82,83	52,97	47,73	47,13	43,28	44,46	45,25	45,25
Özel sektör	9,67	26,97	10,64	17,17	47,03	52,27	52,87	56,72	55,54	54,75	54,75

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

2017 yılı itibariyle Kırgızistan'ın toplam kamu dış borcunun %41'ini çok taraflı ve %59'unu iki taraflı borçlar oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın çok taraflı kreditoörlere olan borcu yaklaşık 1,6 milyar dolar tutarında olmakla birlikte, söz konusu kurumlar içerisinde IMF, EBRD, IDB ve IFAD gibi uluslararası finansal kuruluşlar yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Kırgızistan Kamu Dış Borcunun Yapısı (milyon dolar)

KREDİTÖRLER	2005	2010	2015	2016	2017
İki Taraflı İmtiyazlı	314,2	894,8	2060,4	2210,1	2422,5
Çin İhracat-İthalat Bankası	13,9	150,9	1296,4	1482,8	1701,2
Natexis Bank (Fransa)	5,0	5,9	4,8	4,6	5,3
Uluslararası İşbirliği için Japon Bankası	225,2	341,4	229,0	235,9	243,6
Banka KfW (Almanya)	37,4	65,5	94,0	75,9	86,2
Kore İhracat-İthalat Bankası	16,7	14,9	15,6	15,1	17,0
Rusya Federasyonu	-	300,0	300,0	270,0	240,0
Suudi Kalkınma Fonu	-	-	7,4	11,1	15,4

Social Science Development Journal		2018 October	Volume :3	Issue:13	pp:587-598	
Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti		-	-	97,0	97,0	97,0
Abu Dabi Kalkınma Fonu (BAE)		-	-	6,4	8,7	9,0
İki Taraflı İmtiyazlı Olmayan		260,8	254,0	9,2	8,8	9,3
Byelorussia		-	-	-	-	-
DANIDA (Danimarka)		3,0	3,3	3,2	3,1	3,0
Hermes Kreditverzekherungs-Aktiegesellschaft (Almanya)		4,2	7,5	6,0	5,7	6,3
Rusya Federasyonu		186,0	193,5	-	-	-
Türkiye İhracat Kredisi Bankası		46,2	49,5	-	-	-
Çok Taraflı İmtiyazlı		1279,6	1461,0	1490,3	1481,33	1599,0
Uluslararası Para Fonu (IMF)		205,5	176,6	188,2	188,04	200,2
Asya Kalkınma Bankası (ADB)		466,8	564,2	575,4	567,88	600,7
Avrasya Kalkınma Bankası (EDB)		-	-	3,5	5,48	11,2
Avrupa Birliği		-	-	5,4	15,81	17,9
Uluslararası Kalkınma Derneği (IDA)		558,2	649,3	639,2	618,21	666,7
İslami Kalkınma Bankası (IDB)		27,4	52,1	59,4	64,59	76,8
Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)		9,0	9,6	9,9	12,17	15,5
Kuzey Kalkınma Fonu (SFD)		5,9	6,2	4,5	4,31	4,7
Çok Taraflı İmtiyazlı Olmayan		3,0	4,1	40,9	42,45	49,7
Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası		-	-	-	-	-
Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)		3,0	4,1	40,9	42,45	49,7
TOPLAM		1882,2	2615,6	3601,9	3742,7	4080,5

Kaynak: Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı İstatistikleri, 2018

Kırgızistan'ın iki taraflı kreditorlerinin en büyüklerinden biri Çin iken, diğerleri ise Japonya ve Rusya'dır. 2017 yılında Çin İhracat-İthalat Bankasından alınan 1,7 milyar dolar tutarındaki borç, toplam iki taraflı borçların %70'ini oluşturarak birinci sırada yer almaktadır. Japonya ve Rusya'ya olan dış borçlar ise sırasıyla 243 ve 240 milyon dolardan ibarettir.

Diğer bir husus devletin dış borçlarının büyük kısmının uluslararası kurumlarından indirimli sağlanması devlete kolaylıklar sağlamasının yanı sıra, perde arkası bazı yaptırımların, şartların da beraberinde yapılmasını gerekli kılmaktadır.

4. KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİ

Bir ülkenin borç servisi kapasitesini hangi etkenin ya da etkenlerin belirlediği konusu, iktisatçılar arasında sürekli tartışılan ve üzerinde uzlaşmaya varılamamış bir sorundur. Dış borçlanma kapasitesinin sınırlarını değerlendirirken en somut olan yöntem dış borçluluk oranlarından elde edilmektedir. Oranlar kendi içlerinde eşit derecede ağırlık ve önem taşımaları da, tümü birlikte ele alındığında incelenen ülkenin dış borç profili oldukça kapsamlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dış borçluluk oranları, dış borçlanma konusunda geleceğe yönelik projeksiyonlar için de yeterli bir veri tabanı sunmaktadırlar (Furman vd., 1998).

Çok borçluluk konusunda kullanılabilir çok fazla kıstas varsa da Dünya Bankası, ülkelerin çok borçlu olup olmadıklarını dört kritere göre belirlemektedir. Bunlar Toplam Dış Borç/GSYİH, Toplam Dış Borç/İhracat, Toplam Dış Borç Servisi/ İhracat ve Toplam Dış Borç Servisi/Devlet Bütçe Geliri oranlarıdır (Sarı, 2004: 72). Borçlu bir ülkenin borçluluğun neresinde olduğu söz konusu göstergeler izlenerek değerlendirilmektedir. Bu şekilde değerlendirme yapılmasının altında yatan gerekçe şudur: bir ülkenin dış borcunu ödeyebilir olması içi, o ülkenin tüm dış borcunu gelecekte borcu verenlere geri ödemesi gerekmektedir.

Tablo 5: Ülkelerin Borçluluk Seviyesi İle İlgili Uluslararası Kriterler

Rasyolar	Aşırı Borçlu	Orta Borçlu	Düşük Borçlu
1 TDB/GSYH	%80	%48-80	< %48
2 TDB/İhracat	%220	%132-220	< %132
3 TDS/İhracat	%30	%18-30	< %18
4 TDS/Devlet Bütçe Geliri	%15	%5-15	<%5

Kaynak: Emsen vd., 2008

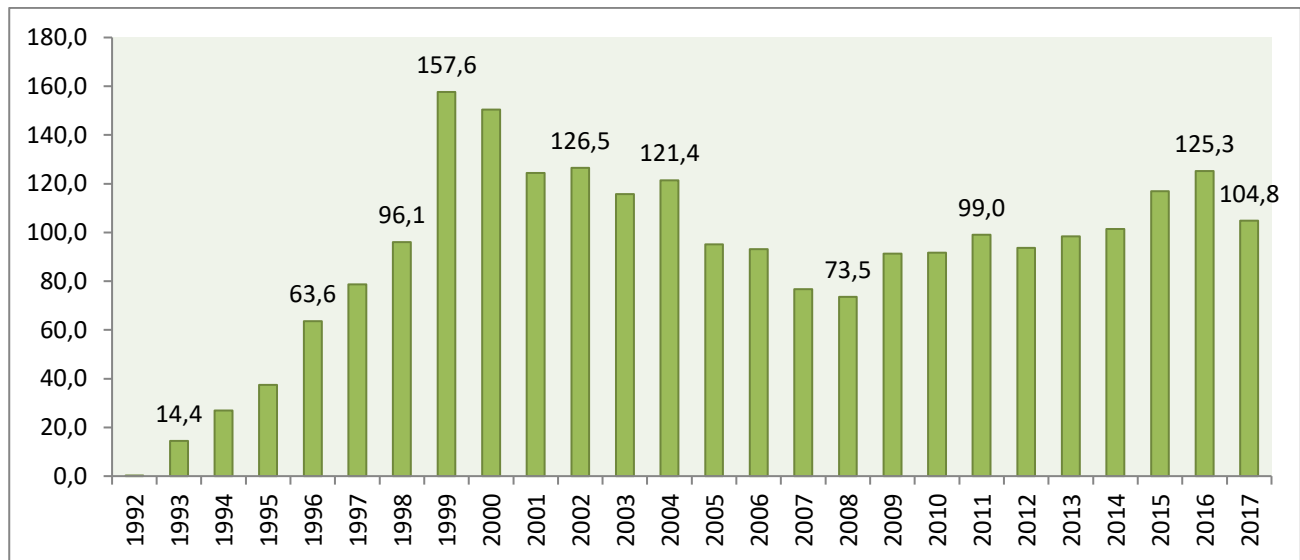
Kırgızistan, Tablo 5'teki göstergelerin iki kategorisine aşırı borçlu ülke iken, 2 kategoriye göre orta borçlu ülke sayılmaktadır. Fakat yıllar içinde tüm kategorilere göre aşırı borçlu ülke durumunda olduğu yıllar da olmuştur. Aşağıda söz konusu borçluluk kriterlerine göre Kırgızistan'ın durumu ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.1. Toplam Dış Borç/GSYH

Toplam dış borçların GSYH'nın ne kadarına karşılık geldiğini göstermektedir. Söz konusu ülke kaynaklarının dış borçları karşılama oranını göstermesi sebebiyle, ülkenin uzun dönem kredi değerliliğinin ölçülmesinde kullanılan önemli bir orandır (Önel, 2006: 36). Eğer ilgili ülke büyüme sürecine girmişse, zamanla bu oranın küçülmesi gerekir. Bu durumda oranın yükselmesi, ülkenin kısa dönemde bir likidite kriziyle karşılaşabileceğini ifade etmekten öteye bir anlam taşımayacaktır.

Çünkü uzun dönem göz önüne alındığında ülkenin borç servisi kapasitesi genişlemektedir. Bunun aksine zamanla büyüyen bir borç/GSYH oranı, ilgili ülkenin borç servisi kapasitesinin sınırına yaklaştığı hatta bu sınırı aştığı anlamına gelebilir (Evgin, 2000: 10).

Kırgızistan'da bu oran son yıllarda düşme eğilimi gösterse de uluslararası alanda kabul edilen %50 sınırının oldukça üzerinde bulunmaktadır. 2017 yılı itibariyle Kırgızistan'ın GSYH'si yaklaşık 7,5 milyar dolar iken, toplam dış borçları ise 7,8 milyar dolardır. Bu durumda söz konusu oran %104'tür. 2016 yılında bu oran %125'i görmüştür (Şekil 3). Bu oranlar Kırgızistan'ın kaldırabileceğinden fazlasıyla dış borç yükü altına girdiğini göstermektedir.

Şekil 3: Kırgızistan'ın 1992- 2017 Yılları Arasında TDB/GSYH Oranları (%)

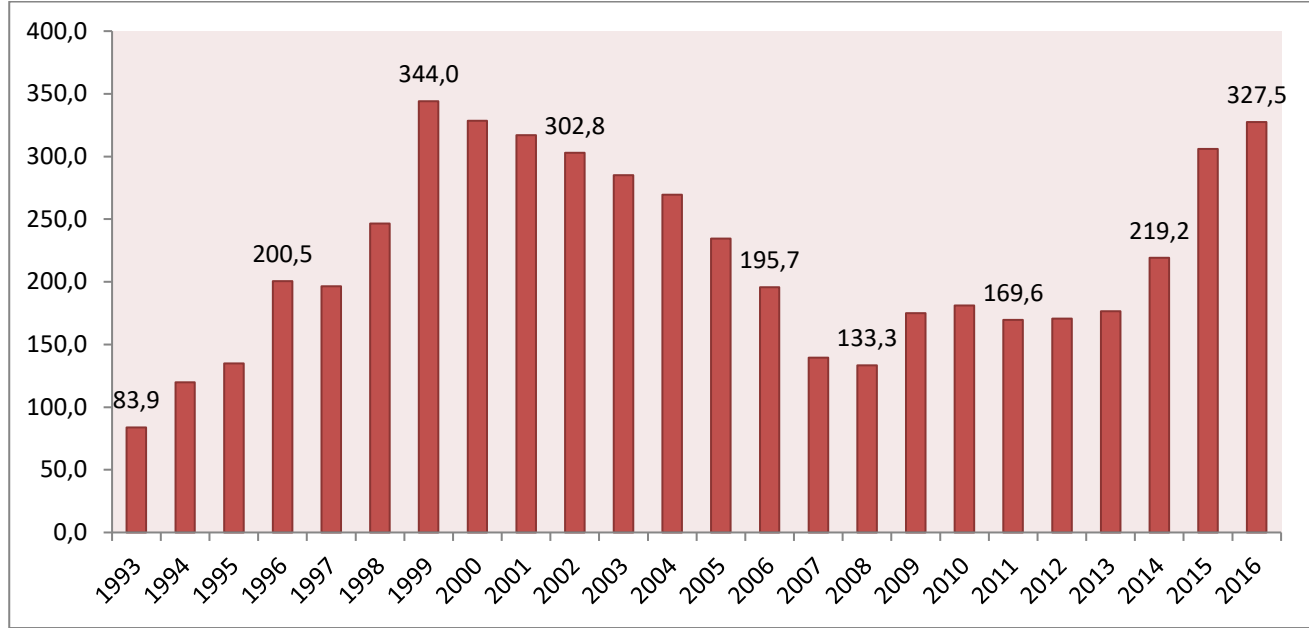
Kaynak: Dünya Bankası, 2018 verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

4.2. Toplam Dış Borç/İhracat Gelirleri

Burada birikmiş tüm dış borçların ihracata oranlanması söz konusudur. Dış borç ödeme kapasitesini gösteren mal ve hizmet ihracatı gelirleriyle alınan borcun ne kadarının karşılanabildiğini ifade etmektedir (Opuş, 2002: 189). Yıllık borç servisleri ve bunların dış ödemeler dengesi üzerindeki baskısı konusunda bir fikir vermemekle birlikte, bu ölçüt toplam dış borçlardaki yıllık artışlarla, ihracat gelirindeki artışlar arasındaki bir karşılaştırmayı olanaklı kılmaktadır.

Şekil 4'e bakıldığında Kırgızistan ekonomisinde dış borcun ihracat gelirlerine oranı dönem içinde dalgalanmalar göstermekle birlikte, 1993-1998 yılları itibariyle orta derecede borçluluk göstergesi olan %132-220 oranları arasında olduğu görülmektedir. 1999-2005 döneminde en yüksek TDB/İhracat gelirleri oranına sahip olup, orta borçluluktan aşırı borçlu ülke konumuna gelmiştir. 2016 yılında ise söz konusu oran %327 olup, Kırgızistan halen aşırı borçlu ülke konumundadır. Bir başka ifadeyle dış borçlar ülkenin ihracatından 3,27 kat yüksektir ve dış borcu karşılamak için

sadece ihracat gelirleri yetmeyecektir. Bu durum, toplam dış borçlardaki artışa karşılık ihracat gelirlerinde kayda değer bir gelişme olmamasından kaynaklanmaktadır. Dış borç yükünün azaltılabilmesi için bu oranın düşmesi gerekmektedir. Kırgızistan'da ihracat gelirleri çok azdır, çünkü ihracatı önemli ölçüde artırıcı herhangi bir üretim mevcut değildir.

Şekil 4: 1993-2016 Yılları Arası TDB/İhracat Gelirleri Oranı (%)

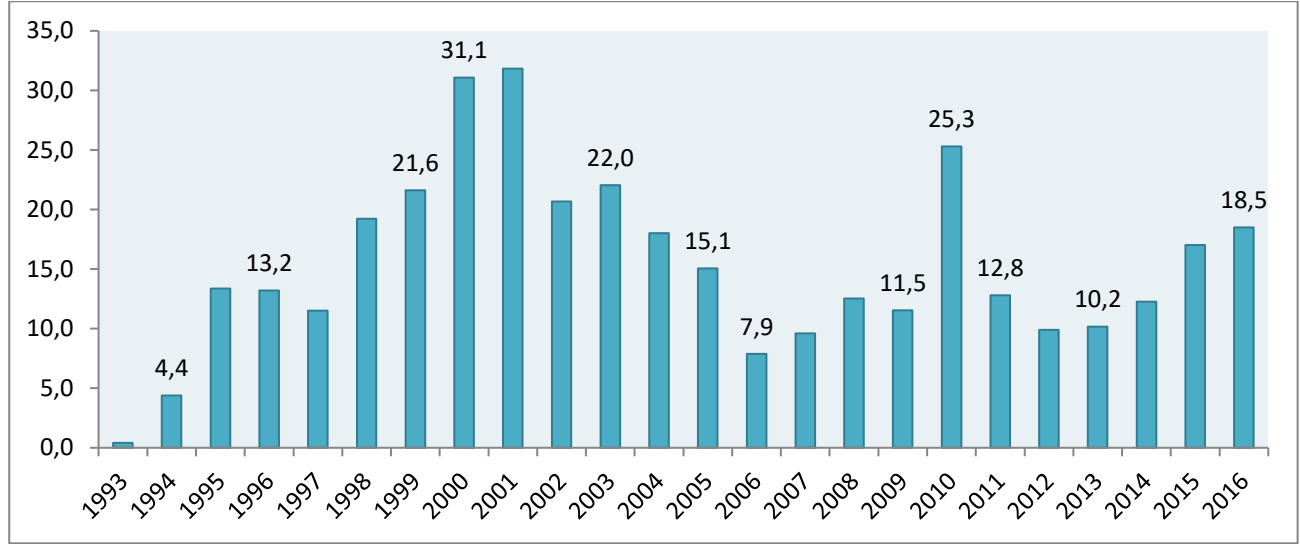
4.3. Toplam Dış Borç Servisi/İhracat Gelirleri

Dış borç karılama oranı olarak da adlandırılan dış borç servis oranı, ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bir oran olarak, borç yükünün ölçümünde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu oran bir ülkenin mal ve hizmet ihracatı gelirlerinin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını ifade eder. Oranın yükselmesi ölçüsünde borç servisinin borçlu ekonomi üzerinde baskısının da arttığını gösterir. Borç servis oranı, kısa dönemde, geri ödeme kapasitesinin bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır (Pazarcık vd.,1989: 45).

Oranın büyük değer alması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi demek olduğundan, bu durumda, borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücü zayıflar. Aksine, oranın küçük değer alması durumunda, ülkenin ödemeler dengesinde bir iyileşme ve buna bağlı olarak da ülkenin dış borç ödeme gücünde bir artış görüldüğü şeklinde yorumlanır. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre, bu oranın %30'u aşması halinde ülke dış borçlanmaya sınır getirmelidir (Evgin, 2000: 10).

Şekil 5'ten görüldüğü gibi, dış borç servis oranına göre, Kırgızistan ilk üç yıl boyunca düşük borçlu ülkeler listesindedir. Ağustos 1998 Mali Kriziyle birlikte Kırgızistan'ın gerek toplam ihracatının azalması gerekse finans piyasalarından borçlanmanın daha zor duruma gelmesiyle söz konusu oran yükselmiştir. Anapara ve faiz ödemeleri toplamının ihracat gelirlerine oranının artması, ülkenin özellikle 1998'den itibaren ihracat gelirlerinin giderek büyüyen bir oranını dış borç ödemeleri için kullanmaya başladığı göstermektedir.

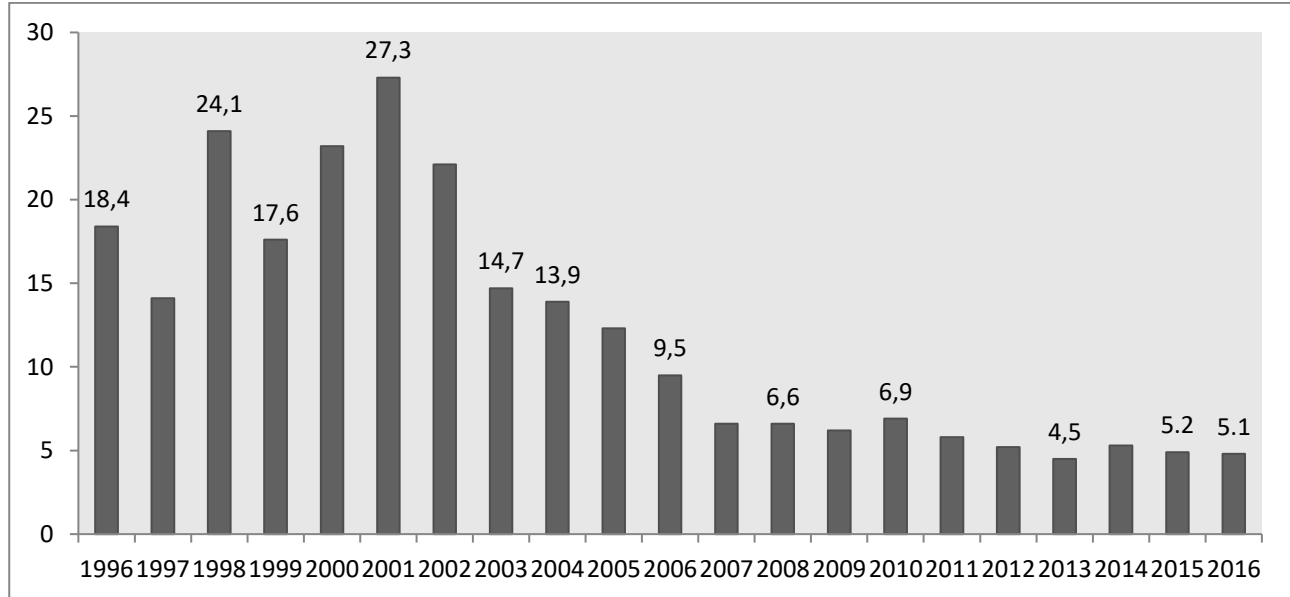
1999-2003 yıllarında dış borçlanmanın ülke için ağır bir yük haline geldiği ve durumun çok belirgin bir şekilde kötüye gittiği anlaşılmaktadır. 2016 yılı itibariyle söz konusu oran %18,5'tir. Bunun anlamı 2016 yılında ülkenin toplam ihracat gelirlerinin %18,5'lik kısmı borçlanma giderlerine harcanmıştır.

Şekil 5: Kırgızistan'ın 1993-2016 Yılları Arasında TDB Servisi/İhracat Oranı (%)

4.4.Dış Borç Servisi/Bütçe Gelirleri

Aşağıda yer alan Tablo 7'den de görüldüğü üzere dış borç hizmetinin devlet bütçesi gelirin oranının yıllar itibariyle düşüş göstermiş olması, Kırgızistan'ın dış borç yükünün 2007'den itibaren hafiflediğini göstermektedir. 1966-2005 yılları arasında söz konusu oran çift hanelerde iken oranın izleyen yıllarda azaldığı ve %4,5'e kadar düştüğü görülmektedir. Devletin toplam dış borç servisinin bütçe gelirleri içerisindeki payının yıllar itibariyle azalmış olması, ülkenin kaynaklarını daha verimli alanlara kanalize etmesine olanak sağlamıştır.

Şekil 6: Dış Borç Servisi/Bütçe Gelirleri Oranı (%)

Kaynak: Kırgızistan Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

5.KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dış borçlar altyapı ile ilgili problemleri çözmeli ve ekonomik gelişmeyi desteklemelidir. Dünyanın birçok gelişmekte olan ülkesi, dış ülkelerden alınan kredileri ekonomik kaldıraç olarak kullanarak çeşitli krizlerden çıkmayı başarmıştır (Artykbaeva, 2017). Ülkelerin diğer ülkelerden aldıkları borç bir bağış olmamakla birlikte ülke ekonomisi için bir yük oluşturur. Fakat borçların yükünün ağırlığı borçların nasıl kullanıldığına bağlı olarak değişir. Şayet alınan borçlar verimli ve üretken alanlarda kullanılırsa ülkenin ekonomisine olumlu etki edecektir. Aksi halde borçlar tüketim harcamaları için harcanırsa ekonomi için bir tehdit haline gelecektir (Canbay, 2005).

Kırgızistan'ın içinde bulunduğu aşırı borçluluk sorununun en temel çözümü etkin borç yönetimidir. Borç yönetimi, genel anlamıyla devletin çeşitli makroekonomik hedeflere ulaşabilmek amacıyla borcun bileşim ve miktarında değişiklikler yapmasıdır (Nart, 2015). Etkin borç yönetimi ise düşük maliyet ve asgari risk ile piyasalardan fon sağlanması hem de fonların amaca uygun kullanılması ve verimli sektörlere yönlendirilmesi anlamına gelmektedir (Güngen, 2014).

Bu bağlamda bu problemin çözüme kavuşması için öncelikli olarak Kırgızistan'ın özel durumunu ve ülke kaynaklarını göze alarak, özellikle odaklanması gereken üç kilit sektör (tarım ve işleme, hidroenerji ve madencilik) bulunmaktadır. Bu sektörlerin gelişmesi, ülkenin ekonomik büyümesine neden olacak ve yerli halk için istihdam yaratacaktır. Bu yüzden bu sektörlerle dış borç ve yatırımın daha çok yönlendirilmesi suretiyle ekonomik gelişme ve büyüme kamçılanmalıdır.

Özelleştirme uygulamaları sürdürülmelidir. Özelleştirilecek olan kamu varlıklarının, özelleştirilmesi çok hızlı bir şekilde tamamlanmalıdır. Elde edilecek özelleştirme geliri ile hem kamu açığının giderilmesi sağlanacak hem de kamu finansmanı için gerekli olan kaynak sağlanacaktır. Bu da devletin borçlanma gereğini, dolayısıyla da kamu sektörünün ödeyeceği faiz yükünü azaltacaktır (Karagöl, 2010: 28).

Etkin borç yönetimi kapsamında, sağlıklı bir yönetim için öncelikle borç yönetim birimi oluşturulmalıdır. Dış borç yönetiminin bağımsızlığı ve demokratik hesap verebilirliği sağlanmış olmalıdır. Borç yönetimi bağımsız ve şeffaf bir borç idaresi tarafından yürütülmelidir. Bu birim, en iyi borçlanma koşullarını araştırarak, değişik borçlanma araçları arasında optimum seçimi yapmalıdır. Dağınık bir örgütlenmeye neden olan çeşitli görevler Hazine'nin ve Maliye Bakanlığı'nın borç yönetimi üzerine yeterince odaklanmasına engel olabilmektedir (Özbek, 2007: 100-101).

Uzun vadeli borçlanma programlarında kalkınma planları ve Merkez Bankasının ödemeler dengesine ilişkin öngörülerine dikkate alınmalıdır. Bunun dışında, yıllık borçlanma hedefleri bütçe, yatırım programları ve yıllık programlar doğrultusunda şekillendirilmeli, cari işlemler açığı, uluslararası rezervler ve borç servisi gibi faktörler değerlendirilmelidir. Dış ticaretin finansmanı için alınacak kredilerde, dış ticaretteki gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir.

Vade, faiz oranı, kur riski ve borçlanma maliyetlerini dikkate alan bir borç planlaması yapılmalıdır (Canbay, 2005). Düşük maliyet ve makul bir risk düzeyinde borç alma, etkin bir borç yönetimi ile gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte alınan borçların amaca uygun kullanılıp kullanılmadığını denetleyen etkin bir denetim ve takip mekanizması oluşturulmalıdır.

Diğer bir önemli husus daha Kırgızistan'da son yıllarda kayıt dışı ve vergi dışı ekonomi alanları artmıştır. Ülkenin her sektörüne yayılan yolsuzlukla mücadelenin etkili ve etkin bir şekilde sürdürülebilmesi gerekmektedir (Karatalov, 2012). Bu bağlamda kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, yatırımları ve üretimi teşvik edici bir vergi politikasının uygulanması gerekmektedir.

Sonuç olarak alınan dış borcun ekonomiye katkısı veya ekonomide meydana getirdiği ekonomik büyüme dış borcun anapara ve faiz ödemelerinden fazla olmalıdır. Aksi takdirde bu borcun ekonomiye katkısı dış borcun geri ödemelerinin neden olduğu dışarıya kaynak aktarımından düşük olma durumu ortaya çıkacaktır.

6. SONUÇ

Kırgızistan bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana bütçe açığı sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum karşısında ekonomi yöneticileri bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmadan daha çok büyük ölçüde dış borçlanma yoluna gitmişlerdir/gitmek zorunda kalmışlardır. Son yıllarda yabancı sermaye girişlerinin yavaşlaması, ihracattaki nispi düşüşler, turizmden istenilen gelirin sağlanamaması gibi sebeplerle dış borç ihtiyacı daha da artmıştır. Genel olarak değerlendirilirse ilk başta halkın işsiz, fakir olması, SSCB'nin dağılması ile çökmüş sanayi, iç tasarrufların yetersiz

kalmaması, yatırım projeleri finansmanın sağlanamaması, kamu açıkları diğer bir ifadeyle birbirini besleyen kısır döngü sonucu dış borçlar birikmiştir.

Kırgızistan işsizlik, yolsuzluk, fakirlik, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın yaşandığı bir ülke olmaya devam etmektedir. Kırgızistan'ın henüz istikrarlı ve uzun vadeli bir toparlanmayı gerçekleştirebilecek seviyede ekonomisinin olgunlaşamadığı görülmekte ve önünde aşması gereken ciddi zorluklar bulunmaktadır.

Dış borç stokunun GSYH'ya oranı, 2017 yılı itibariyle yaklaşık %105 olup, Kırgızistan aşırı borçlu bir ülke konumundadır. İthalatın, ihracattan daha fazla arttığı gözlenmektedir. İhracattaki artış hala ithalatın çok gerisindedir. Dolayısıyla artan ihracat ithalatı karşılamakta yetersizdir ve finansman ihtiyacını karşılamak için dış borçlanmaya devam edilmektedir.

Kırgızistan'ın dış borç sorununun temelinde de yurtiçi tasarrufların yetersizliği yatmaktadır. Dolayısıyla, dış borç ihtiyacının azaltılması için yurtiçi tasarrufları artırıcı yönde politikaların uygulanması gerekmektedir.

Kamu kesiminin tasarruf açığını kapatabilmesi için etkin bir vergi sisteminin uygulamaya geçirilmesi, kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının asgari düzeye indirilmesi ve kamu harcamalarının kısılarak üretken yatırımlara ayrılan fonların artırılması, ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, reel ekonomiye destek verilmesi, özelleştirme uygulamaların sürdürülmesi, ülkenin her sektörüne yayılan yolsuzlukla etkili ve etkin bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Artykbayeva, G. SH. (2017). Analiz i Problemy Vneshnego Dolga Kyrgyzstana. International Journal of Innovative Technologies in Economy, 4(10).

Canbay, T.(2005). “Kırgızistan’da Dış Borçlanma ve Dış Borç Yönetim Sorunu”. Akademik Bakış Dergisi. Sayı: 6.

Çetin, I., & Sevüktekin, M. (2013). Bir geçiş ülkesi olan Kırgızistan ekonomisi'nin analizi: gelecekte beklenenler. Academic Sight/Akademik Bakış, 38

Çöğürçü, İ., & Çoban, O. (2011). Dış borç ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2009).

Dünya Bankası (2018). Dünya Gelişim Göstergeleri, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx> Erişim: 12.08.2018

Emsen, Ö. S., Karaköy, Ç., & Yalman, İ. N. (2008). Üçüncü Dünya-Ağır Borçlu Ekonomilerde Borçluluk Sürecinde Gelişmeler: Kırgızistan için Açılımlar. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2).

Evgin, T. (2000). Düünden bugüne dış borçlarımız. TC Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Furman, J., Stiglitz, J. E., Bosworth, B. P., & Radelet, S. (1998). Economic crises: evidence and insights from East Asia. Brookings papers on economic activity, 1998(2), 1-135.

Gögül, P. K. (2016). Dış Borçlanma Çerçevesinde Türkiye Ekonomisi İçin Bir Yatırım Fonksiyonu Modeli (1998-2014 Dönemi). Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15(2), 303-325.

Güngen, A. R. (2014). Hazine Müsteşarlığı ve Borç Yönetimi: Finansallaşma Sürecinde Bir Kurumun Dönüşümü. Amme İdaresi Dergisi, 47(1), 1-21.

Karagöl, E. T. (2010). Geçmişten günümüze Türkiye’de dış borçlar. Seta Analiz Yayınları.

Karatalov, O. (2012). “Corruption and Shadow Economy in Kyrgyzstan”, International Conference

On Eurasian Economies. <http://www.eecon.info/papers/405.pdf> Erişim: 22.07.2018

Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı (2018) Dış borç istatistikleri <http://www.minfin.kg/ru/novosti/mamlekettik-karyz/tyshky-karyz.html>, Erişim: 15.08.2018

Kırgızistan Merkez Bankası (2018). Dış borç istatistikleri, <http://www.nbkr.kg> Erişim: 21.08.2018

Nart, E. . (2015). Dış Borç Yönetimi Açısından Finansal Kriz Riski. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(2).

Opuş, S. (2002). Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (19), 183-206.

Önel, G. (2006) Türkiye’de Dış Borçların Sürdürülebilirliđi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:2.

Özbek, Ö. (2007). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu Ve Türkiye İncelemesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pazarcık, O., Ünsal, N., & Nakipođlu, E. (1989). Türkiye’de dış kredi kullanımı. Millî Prodüktivite Merkezi.

Sarı, M. (2004). Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları. TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi.

Toktosunova, Ch. T. (2012). Formırovaniye Vneshnego Dolga Kyrgyzskoy Respublikı. Reforma, 2, 34-38.